

LUẬN ÁN TIẾN SĨ TRIẾT HỌC
NGUYỄN KHẮC SÂM. *Tư tưởng của*
Phan Bội Châu về tôn giáo, tín ngưỡng

Chuyên ngành: CNDVBC&CNDVLS

Mã số: 62 22 03 02

Phan Bội Châu (1867-1940) là nhà yêu nước, nhà tư tưởng, danh nhân văn hóa trong lịch sử cận đại Việt Nam. Ông là dấu nối giữa tư tưởng văn hóa truyền thống với tư tưởng văn hóa hiện đại. Sự hình thành và phát triển tư tưởng Phan Bội Châu nói chung và tư tưởng về tôn giáo, tín ngưỡng nói riêng là một quá trình phức tạp, trải qua nhiều thời kỳ khác nhau, ở mỗi thời kỳ lại có những đặc điểm nhất định và bao chứa những nội dung khá phong phú có ý nghĩa sâu sắc cần được đi sâu tìm hiểu. Bởi vậy, NCS. Nguyễn Khắc Sâm đã chọn đề tài “Tư tưởng của Phan Bội Châu về tôn giáo, tín ngưỡng” cho luận án của mình.

Ngoài phần mở đầu, kết luận, danh mục tài liệu tham khảo và Chương 1 tổng quan tình hình nghiên cứu và cơ sở lý thuyết, nội dung chính của Luận án được trình bày trong 3 chương (Chương 2 - Chương 4).

Chương 2: Cơ sở lý luận và thực tiễn cho sự ra đời, phát triển tư tưởng về tôn giáo, tín ngưỡng của Phan Bội Châu

Vào cuối thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX, chủ nghĩa tư bản trên thế giới đã chuyển sang một giai đoạn mới - từ chủ nghĩa tư bản tự do cạnh tranh chuyển sang tư bản độc quyền. Cách mạng tháng Mười Nga giành thắng lợi, chủ nghĩa xã hội thành hiện thực. Bên cạnh đó, khuynh hướng cạnh tranh tàn khốc đang xuất hiện ngày càng nhiều

trên thế giới và đã có những kết quả nhất định, điển hình là ở Nhật Bản và Trung Quốc. Ở Việt Nam, nhằm khai thác thuộc địa với quy mô ngày càng lớn, thực dân Pháp đã thiết lập và kiện toàn cơ cấu mọi mặt bộ máy thống trị thực dân, khiến mâu thuẫn giữa toàn bộ dân tộc Việt Nam với thực dân Pháp xâm lược càng thêm gay gắt. Đối với tôn giáo, bước sang đầu thế kỷ XX, tình hình tôn giáo trong nước có những biến chuyển to lớn. Một loạt phong trào yêu nước dưới màu sắc tôn giáo liên tiếp nổ ra, như phong trào Kỳ Đồng - Mạc Đĩnh Phúc, khởi nghĩa của nhà sư Vương Quốc Chính, phong trào Phật giáo Bửu Sơn Kỳ Hương, phong trào Thiên Địa Hội... Cùng với đó là sự xuất hiện của phong trào Chấn hưng Phật giáo và sự ra đời của các tôn giáo như đạo Cao đài, Phật giáo Hòa hảo. Tất cả những bối cảnh này đã ảnh hưởng và được phản ánh đậm nét trong tiến trình phát triển tư tưởng về tôn giáo của Phan Bội Châu.

Tư tưởng Phan Bội Châu về tôn giáo, tín ngưỡng là sự kế thừa những quan niệm của tư tưởng phương Đông truyền thống, đặc biệt là Nho giáo, Lão giáo, Phật giáo. Phan Bội Châu đã tiếp xúc với những tư tưởng Tân thư của phương Đông, trong đó để lại dấu ấn sâu sắc nhất trong tư tưởng của Phan Bội Châu là Lương Khải Siêu. Bên cạnh đó, Phan Bội Châu còn kế thừa tư tưởng Tân thư của phương Tây, nhất là những tư tưởng tự do, bình đẳng, bác ái, tự do tôn giáo, tự do tín ngưỡng,... Đặc biệt trong tư tưởng Phan Bội Châu về tôn giáo, tín ngưỡng, ông đã bước đầu tiệm cận và trong chừng mực nào đó đã tiếp thu những quan điểm của chủ nghĩa Marx - Lenin.

Chương 3: Một số nội dung cơ bản trong tư tưởng của Phan Bội Châu về tôn giáo, tín ngưỡng

Quan niệm về trời, đạo trời, quỷ thần:

Phan Bội Châu hướng đến phát huy vai trò chủ động của con người, hướng con người tới quan niệm tiến bộ thoát khỏi ràng buộc của quan niệm duy tâm thần bí về tôn giáo. Ông cổ vũ người dân đứng dậy đấu tranh giành lại tự do độc lập chứ không dựa vào niềm tin ở các sức mạnh siêu nhiên. Quan niệm của Phan Bội Châu không mang tính chất lý thuyết, kinh viện sách vở, mà nhằm vào đáp ứng yêu cầu sống còn của dân tộc, có ý nghĩa thực tiễn, rõ rệt, thức tỉnh người dân chủ động đấu tranh cứu nước theo khuynh hướng dân chủ tư sản.

Đoàn kết lương - giáo, tự do tín ngưỡng, tôn giáo: Cuộc xâm lược của thực dân Pháp thực sự đẩy giáo dân Việt Nam vào sự lựa chọn vô cùng đau đớn: hoặc phản bội lợi ích dân tộc, đi theo những người đồng đạo thân Pháp, hoặc đứng về phía đồng bào đoàn kết chống Pháp. Trong hoàn cảnh đó, đáng tiếc là triều đình nhà Nguyễn và cả phong trào yêu nước cuối thế kỷ XIX đã không nhận thức được tầm quan trọng của vấn đề đoàn kết lương - giáo. Phải đến khi Phan Bội Châu xuất hiện với vai trò là lãnh tụ đầu tiên của phong trào yêu nước Việt Nam đầu thế kỷ XX, vai trò to lớn của vấn đề đoàn kết các tôn giáo mới được coi trọng và ông đã dũng cảm giương lên ngọn cờ đoàn kết lương - giáo chống Pháp.

Phê phán những biểu hiện mê tín dị đoan, hủ tục trong các tôn giáo, tín ngưỡng: Phan Bội Châu cho rằng, để nâng cao nhận thức cho nhân dân cần chú trọng tập trung phê phán, đấu tranh với những biểu hiện mê tín dị đoan, hủ tục của các tôn giáo, tín ngưỡng truyền thống và mới du nhập đang

kìm trói đầu óc dân ta. Ông hạ thấp vai trò thần bí, đề nặng con người của trời phật, thánh thần, thượng đế để nâng cao lòng tự tin về vai trò con người, cổ vũ người dân tin vào khả năng tự giải phóng của dân tộc ta.

Phân biệt giữa các tín hữu chân chính và những kẻ thực dân xâm lược đội lốt tôn giáo, lợi dụng tôn giáo: Trong quá trình vận động cách mạng, tuyên truyền đoàn kết tôn giáo, đoàn kết dân tộc, Phan Bội Châu đã chú ý tới lực lượng đông đảo đồng bào giáo dân các tôn giáo. Ông phân biệt những người tín hữu chân chính của các tôn giáo với các thế lực phản động có âm mưu lợi dụng tôn giáo để xâm lược, chia rẽ khối đại đoàn kết dân tộc.

Đối với Phật giáo: Phan Bội Châu nói nhiều về tư tưởng “nhân ái”, “từ bi” của đạo Phật. Là nhà Nho yêu nước chịu ảnh hưởng của tư tưởng Phật giáo, Phan Bội Châu nhắc nhở: Hãy nhớ lấy những điều răn ấy để mà tu nhân, sửa đổi, chớ có làm ác. Thiện ác phân minh, đừng có ghen ghét, đố kỵ lẫn nhau. Ông khuyên mọi người sống cho đạo đức, thương yêu đùm bọc lẫn nhau.

Nhìn nhận những điều tốt đẹp, nhân văn, nhân đạo của các tôn giáo, tín ngưỡng: Phan Bội Châu đã nhìn nhận những điều tốt đẹp, nhân văn, nhân đạo của các tôn giáo, tín ngưỡng và hết lời ca ngợi. Dù không phải là tín đồ Thiên Chúa giáo, ông vẫn thừa nhận Thiên Chúa giáo chứa đựng nhiều giá trị tốt đẹp, đã trải qua hàng nghìn năm tồn tại và sẽ vẫn có nhiều tín đồ sùng bái thờ phụng. Ở một phương diện khác, Phan Bội Châu đã nhìn nhận các giá trị tín ngưỡng, tôn giáo theo tinh thần tiếp thu, đồng thời phát triển các giá trị nhân văn, nhân đạo của các tôn giáo, khuyến khích mọi người sống theo tinh thần của tôn giáo: từ bi, bố thí, làm lành...

Chương 4: Giá trị, hạn chế và ý nghĩa của tư tưởng Phan Bội Châu đối với việc

xây dựng chính sách về tôn giáo, tín ngưỡng ở Việt Nam hiện nay

Ngay từ đầu, Phan Bội Châu đã đề ra tư tưởng chiến lược là làm cách mạng dân chủ và chủ trương bạo động vũ trang, muốn vậy phải thu hút, tập hợp lực lượng. Đó chính là tư tưởng đoàn kết dân tộc, trong đó có tư tưởng đoàn kết lương - giáo, tự do tín ngưỡng. Phan Bội Châu là một trong những người đầu tiên nhìn thấy vai trò của các tôn giáo đối với sự phát triển xã hội, nhìn nhận vai trò tích cực của Thiên Chúa giáo. Ông phân biệt những giá trị, tính hướng thiện của các tôn giáo với việc lợi dụng tôn giáo để hoạt động chính trị.

Tư tưởng Phan Bội Châu về tôn giáo, tín ngưỡng là hệ quả của quá trình xây dựng đường lối đấu tranh cách mạng và nhận thức lý luận về tôn giáo. Đó là sự đúc rút, tổng kết thực tiễn, đồng thời cũng dựa trên cơ sở tiếp thu tư tưởng của những người đi trước như Nguyễn Trường Tộ, Phạm Phú Thứ..., kể cả ảnh hưởng của tư tưởng khai sáng phương Tây, tư tưởng mác xít từ những người đương thời trong và ngoài nước.

Tuy nhiên, trong quan niệm của Phan Bội Châu, khi bàn về khía cạnh tôn giáo - trời, đạo trời, quỷ thần, điều đáng nói là tuy có khuynh hướng duy vật, duy lý song tư tưởng của ông vẫn còn vướng vào lối diễn đạt của Nho giáo. Khi nói tới đoàn kết lương - giáo, tự do tôn giáo, tín ngưỡng, do hạn chế về tầm nhìn của giai tầng mình, Phan Bội Châu không vượt được giới hạn của thời đại và nhận quan chính trị phong kiến. Ông mới chỉ đứng trên lập trường yêu nước để kêu gọi đoàn kết dân tộc, đoàn kết tôn giáo chống giặc, nhưng khi đi vào nghiên cứu, phân tích vấn đề tôn giáo thì cần phải có một triết thuyết về tôn giáo học

làm cơ sở, song ông lại không thể dựa vào đâu ngoài triết thuyết Khổng - Mạnh nên không thể tránh khỏi những khiếm khuyết.

Bên cạnh đó, tuy đã có sự phân biệt tín hữu chân chính và các thế lực thực dân lợi dụng tôn giáo để xâm lược, áp bức nước ta, song ông chưa đặt ra vấn đề phải phân biệt rõ ràng giữa người Việt Nam công giáo yêu nước chân chính với những kẻ đội lốt Thiên Chúa giáo làm tay sai cho giặc, ông còn kỳ vọng vào “thiên lương”, “thiên hướng”, vào sự hồi cải về với dân tộc ở họ.

Theo tác giả, trước tình hình mới của cách mạng, những lời kêu gọi của ông dường như chưa đi vào quần chúng với sức mạnh bão táp, mà đôi khi còn trở nên lạc lõng. Ở Phan Bội Châu dường như đôi lúc vẫn còn những tư tưởng bi quan, tâm trạng cô độc, bế tắc...

Tác giả nhận định, đại đoàn kết là một trong những nội dung quan trọng nhất trong tư tưởng cứu nước của Phan Bội Châu, mà hạt nhân mới mẻ đối với thời đại chính là tư tưởng tín ngưỡng tự do, lương - giáo đoàn kết, một dấu son trong tư tưởng của Phan Bội Châu. Chính tư tưởng tôn trọng tự do tín ngưỡng, tôn giáo là một trong những yếu tố đưa tới tư tưởng đoàn kết quốc tế, đoàn kết dân tộc, đoàn kết tôn giáo, đoàn kết các tín đồ tôn giáo trên lập trường yêu nước. Đây cũng là một trong những giá trị được thế hệ sau tiếp nối và nâng lên một tầm cao mới về chất mà đại diện xuất sắc là Hồ Chí Minh.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp trường, họp tại Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội năm 2016.

PHẠM NGUYỄN
giới thiệu